

ТЕМА . ЖІНКА ЯК ЖЕРТВА ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ

План:

1. Віктимологічна характеристика жінки-жертви
2. Криміногенні чинники злочинних посягань стосовно жінок
3. Заходи віктимологічної профілактики злочинів, що вчиняються відносно жінок

1. Віктимологічна характеристика жінки-жертви

Кримінологічне дослідження проблеми жінки-жертви досі залишається не визначеним і не пріоритетним. Тому сьогодні основна мета полягає у розробці концептуальних основ визначення жінки як жертви, тобто особи жіночої статі, потерпілої від злочину, з урахуванням її анатомо-фізіологічних, психологічних, психічних відмінностей та їх впливу на поведінку жінки в сучасному суспільстві.

Сьогодні немає жодних узагальнених даних відносно того, скільки жінок стали жертвами злочинних посягань в Україні. Згідно з даними, отриманими шляхом контент-аналізу публікацій в пресі, повідомлень у засобах масової інформації, різноманітній науково-популярній літературі, можна припустити, що таке співвідношення між потерпілими жінками та чоловіками становить пропорцію 9:1 (відповідно 90 % до 10 %). Крім цього, більша частина випадків насильства, вчиненого жінками, може бути кваліфікована як самозахист. За Кримінальним кодексом Італії, жінку визнають жертвою насильства лише в тому випадку, якщо вона надає фізичні докази, а травми й сліди побоїв не зникають через 40 днів. У Сполучених Штатах Америки щороку більше мільйона жінок звертаються до психіатрів та за лікарською допомогою внаслідок отримання травм та побоїв. Втім, на Заході досягнуто значно більших успіхів у вирішенні цієї проблеми, а в мережі Інтернет дається порівняльна статистика розвинутих країн та країн, що розвиваються. В Англії та Уельсі щотижня вбивають двох жінок, і кожна третя впродовж свого життя стає жертвою злочинного посягання. У Південній Африці одна з шести жінок зазнає побиття, а половина усіх сексуальних злочинів та випадків насильства вчиняються у приватних будинках. На Ямаїці насильство щодо жінок є головною соціальною проблемою, там кожна третя жінка потерпає від насилля.

Для розробки і проведення ефективних заходів запобігання випадкам перетворення жінки в жертву злочину, необхідно знати фізіологічні та психічні особливості, які визначають її подальшу поведінку й обумовлюють підвищену віктимність останньої.

Психофізіологічні особливості жінки розглядали вчені з різних галузей наук, які досліджували корелятивні анатомо-фізіологічні та психологічні відмінності між чоловіком і жінкою. Це дозволило визначити, що в жінок, як правило, менші зріст, вага, розмір мускулатури; обсяг та життєва місткість легенів; відносно слабша і менш стійка серцево-судинна система; серце легше, стінки його тонші; пульс частіший; кров відносно легша. Отже, жінка за анатомо-фізіологічними особливостями біологічно слабка істота, обмежена у своїх фізичних можливостях, що зумовлює її певні звички, прагнення, інтереси, які позначаються на можливих варіантах вибору поведінки, способах, мотивах дій, робить її уразливішою у конфліктних

ситуаціях, під час не передбачуваного нападу чи застосування психічного насилля тощо¹.

Специфічність жіночої поведінки зумовлює пластичність, адекватність стану жінки ситуації, обставинам, що складаються, розвинення сфери підсвідомого, жіночої інтуїції. Особливості анатомо-фізіологічного характеру, специфічних психічних процесів зумовлюють особливості почуттєвої, емоційної, вольової сфери життєдіяльності жінок, які за своєю природою є більш суб'єктивніші та чутливіші до навколишнього середовища. Останнє позначається на ставленні жінки до оточення (отже, й до зовнішніх несприятливих чинників), зумовлює її певну обмеженість під час вибору поведінки, яка характеризується наявністю значної схильності пристосуватися до навколишнього середовища, що пояснює той факт, що значна частина жінок стає жертвою злочину під впливом збігу негативних обставин. Фактично фізичні можливості обмежують жінок у засобах і способах захисту від нападу. Жінка за своїми фізичними можливостями не зможе відбити насильницькі посягання навіть одного чоловіка, у тому числі неповнолітнього. Реально оцінюючи власні сили, жінки практично завжди відчують страх, що паралізує їх волю і свідомість і, таким чином, обмежує жінку у виборі засобів, способів захисту свого життя, здоров'я, статевої свободи, різко знижує можливість уникнути нападу або захиститися від нього. Статеві відмінності психофізичного характеру ставлять жінку за будь-яких умов нападу на неї з боку чоловіка у нерівне з ним становище. Це добре усвідомлює і сам злочинець.

Безперечно й те, що певні особи, з огляду на свої психологічні особливості, а саме такі особистісні риси, як довірливість, необачність, необережність, агресивність, ризикованість, розкутість, розбещеність тощо, через свою віктимну поведінку найчастіше стають жертвами злочинів.

Більшість жінок, які зазнали насильства, характеризуються такими спільними рисами:

- мають низьку самооцінку;
- схильні брати на себе відповідальність за дії кривдника;
- здебільшого пасивні, але при цьому досить сильні, щоб використовувати оточення для виживання, а іноді – для уникнення чергового акту насильства;
- демонструють ознаки відчутної реакції на стрес і висловлюють скарги, що вказують на психофізичні розлади;
- вважають, що сексуальні стосунки можуть стабілізувати відносини в цілому;
- переконані, що ніхто не може допомогти їм розв'язати проблему насильства тощо².

¹ Див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 33 с.

² Див.: Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: Навч. посіб. / За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 124 с.

Соціально-рольові особливості жінок визначаються як зменшенням рівня матеріального благоустрою та життя населення, так і проявом масового безробіття, що сприяє втягненню значної частини населення в незаконні види господарської діяльності; падінням етико-моральних критеріїв суспільства; переоцінкою моральних цінностей та устроїв, що стали повсякденним явищем нашого життя. На цьому фоні життя в Україні в умовах сьогодення є важким, передусім, для жінок. Можливостей отримати місце роботи з достатньою платнею також є небагато. Сьогодні, близько 70 % дівчат, які закінчують навчання в середніх і вищих навчальних закладах, не можуть знайти роботу. Крім цього, жінка значно перевантажена у сфері побутової праці щодо обслуговування сім'ї. Проголошення юридично рівних з чоловіками прав не означає, що жінки їх реалізують. А недостатнє представництво жінок у вищих органах влади позбавляє їх можливості впливати на прийняття рішень щодо визначення стратегічних напрямів у розвитку українського суспільства.

Україна перебуває в скрутному економічному становищі, проявами якого є безробіття, передусім, серед жінок (за державними статистичними даними 70–80 % офіційно зареєстрованих в Україні безробітних – жінки³. Відсутність стабільного заробітку; високі ціни на продукти харчування і предмети першої необхідності; загальний спад життєвого рівня в державі тощо – все це, насамперед, позначається на соціально-правовому статусі жінки. Бідність сприяє пошуку будь-якої праці і засобів поліпшення свого матеріального становища, навіть без урахування можливих небажаних наслідків.

Різні політичні конфлікти, порушення прав людини та нестабільність і нездатність влади забезпечити безпеку та недоторканність особи сприяє розвитку побічних негативних факторів, серед яких: зневіра в майбутнє, зниження рівня народжуваності, висока смертність (наприклад, у середньому за останні роки темп падіння рівня народжуваності становить 7,5 %, і особливо швидко скорочується рівень народжуваності у сільських районах, де практично в кожному четвертому селі діти не народжуються взагалі, а в кожному десятому – немає дітей віком до п'яти років), не забезпечується належний рівень охорони здоров'я жінок тощо.

Все зазначене тісно переплітається з психологічними чинниками. Кризовий етап, у якому перебувають наші громадяни, призвів і до зменшення рівня самозахисту, погіршення психологічного стану людей. За принципом “уже гірше не буде” люди погоджуються на авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про їх наслідки.

Звідси значна кількість жінок, які через свої соціально-рольові та психофізичні особливості зазнають шкоди від протиправних дій інших осіб, стають жертвами насильницьких, корисливих та інших злочинів. Тому сьогодні не можна ігнорувати і різнобічну інформацію про особу потерпілого від злочину. Такі дані мають не менше значення, ніж про

³ Див.: Урядовий кур'єр. – 1998. – 21 трав. – С. 19.

злочинця. Роль жертв у виникненні й розвитку криміногенних ситуацій зазвичай дуже значна, тому потрібний аналіз усіх віктимологічних чинників, щоб зробити правильні висновки й узагальнення. Урешті-решт, це потрібно для прийняття рішень щодо забезпечення особистої безпеки потенційних жертв злочинів.

Особливе віктимологічне значення має неправомірна поведінка жертви, яка часто стає джерелом конфлікту і провокацією злочину. Її форми різні: від фізичного чи психічного насильства стосовно злочинця або його близьких до їх образи (насильство в сім'ї), проявів неповаги до громадського порядку та загально визнаних норм моралі (проституція, торгівля жінками тощо). Випадки неправомірної поведінки потерпілих найчастіше трапляються при вчиненні таких злочинів, як вбивство, тілесні ушкодження, зґвалтування, грабежі, розбої тощо.

З точки зору теорії ролей, жертви злочинів можуть бути такі, що усвідомлюють чи не усвідомлюють своє становище з різних причин, а саме: стійкими (які неодноразово зазнають нападу) та випадковими (коли особа була об'єктом разового злочинного посягання). Роль потерпілої особи може бути також відкритою чи прихованою. Саме відкрито провокуюча роль жертви в генезисі злочину призводить до його реального вчинення.

Приховану роль жертва може "трати" задовго до вчинення злочину через свої віктимні особисті якості, статус, поведінку. Така особа ніби експонується, виставляє себе мішенню для злочинних посягань (поведінка повії у пошуках клієнтів). Схожим є поняття й евентуальної жертви – тієї ж потенційної жертви, але більш детермінованої віктимологічними ситуаціями і вибором самого нападника (наприклад, коли жінка перебуває в нічний час доби сама на вулиці або користується дорогими предметами (мобільним телефоном, носить вироби із золота, хутра, шкіри тощо).

Які ж соціальні показники стійко "окреслюють" жертву, а отже, можуть виступати основою для певної типологізації? У цьому разі можна говорити про "статусну віктимність". Зміна статусу особи призводить до зменшення або збільшення рівня віктимності особи. До різновиду статусної віктимності належить статева та вікова віктимність. Жінки, малолітні, особи похилого віку та фізично слабкі люди природно стають більш уразливими від насильницьких злочинів, ніж фізично міцні молоді чоловіки. При вчиненні деяких видів злочинів жертвами стають виключно жінки.

Цьому сприяють такі соціально статусні й особистісно-психологічні риси жінок, як:

- особисті властивості жінок (воля, темперамент, інтелект тощо.) – імовірно, що неврівноважені, безвольні люди частіше стають жертвами злочинів;

- специфіка поведінки – найрізноманітніші поведінкові прояви, що можуть як підштовхнути, спровокувати злочин, так і зменшити рівень вірогідності його вчинення, звести ризик для особи до мінімуму (віктимність ситуативна, значною мірою зумовлена збігом обставин, ланцюгом випадковостей тощо.);

- певне суспільне або службове становище (наприклад, касир, який має значні суми готівки, жінка-продавець тощо);

- рід занять і джерело походження коштів для існування (до групи ризику належать і валютна повія, і вокзальна проститутка, і ще велика кількість тих осіб, чиї доходи та прибутки мають відверто сумнівний або кримінальний – протизаконний характер.

Вивчаючи особу жінки-жертви як суб'єкта того чи іншого виду соціальної діяльності, треба мати на увазі, що між цією особою та її поведінкою існує нерозривний зв'язок. Отже, особа конкретної людини являє собою індивідуальну форму буття суспільних відносин – це цілісна сукупність взаємопов'язаних рис, властивостей і якостей учасника і носія цих відносин. І оскільки виникненню злочинного наміру та вчиненню злочину в багатьох випадках сприяють особистісні характеристики потерпілої, її поведінка і стосунки зі злочинцем, то під час розробки та реалізації запобіжних заходів мають бути враховані проблеми зниження ступеня віктимності окремих осіб, зокрема жінок, а також всі кримінологічні чинники, що обумовлюють учинення відносно них злочинів.

2. Криміногенні чинники злочинних посягань стосовно жінок

У різних країнах бачення причин та умов, що породжують злочинність відносно жінок, неоднакове. Однак існують системні прояви, які мають однакові наслідки в кожному суспільстві. Наприклад, злочинні посягання стосовно жінок прямо корелюється з обмеженим доступом їх до судочинства, бідністю, соціальною ізоляцією та гендерною нерівністю. У країнах, в яких державні інститути та релігійні традиції заохочують постраждалих жінок терпіти насильство, частота та радикальність проявів злочинних посягань відносно жінок зростають. В Україні, за неофіційними даними, щорічно від злочинних посягань страждає понад 10 тисяч жінок. Домінуючими видами протиправних дій стосовно жінок є такі: умисні вбивства та вбивства за обтяжуючих обставин, нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом тощо.

Згрупуємо та проаналізуємо основні чинники злочинних посягань відносно жінок.

Причинами поширення цього явища в Україні є як внутрішні, так і зовнішні чинники. До внутрішніх чинників належать такі, що пов'язані із соціально-політичною ситуацією в країні; трудовою діяльністю жінок; сімейним життям і побутовою сферою; несприятливими процесами у сфері жіночої культури, а також недосконалою правовою регламентацією захисту жінок-жертв злочинів.

До зовнішніх чинників належать такі: відкриття кордонів та падіння залізної завіси; спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці; інтернаціоналізація тіньової економіки; корумпованість працівників державних органів тощо.

Названі вище чинники, безумовно, потребують більш детального розгляду, адже їх знання дає можливість більш ефективно спрямовувати діяльність урядових структур і неурядових організацій на запобігання злочинних посягань стосовно жінок.

Соціально-економічні фактори значною мірою змушують жінок торгувати своїм тілом, що дає можливість злочинцям отримувати значні незаконні прибутки. Як стверджують представники неурядових організацій, безробіття та бідність є чинниками, що підштовхують жінок до торгівлі своїм тілом. Крім цього, фахівці визнають, що велике значення має загальний рівень моральності суспільства, характер загально визнаних моральних цінностей і правил поведінки у сфері соціальних відносин. Відсутність ідеалів, високих моральних цінностей призвела до занепаду моралі, розвитку цинізму, прагматизму. Це створило можливість для негативних проявів у поведінці людей. Саме низький моральний рівень значної частини суспільства, бездуховність, руйнування морально-етичних норм і різке падіння моралі за останні роки, падіння престижу материнства, споживацьке ставлення до людини породили існування таких негативних явищ, як проституція, торгівля людьми, насильство в сім'ї. Водночас сьогодні, як ніколи, спостерігається збільшення кількості безпритульних. Зокрема, практика свідчить, що діти молодшого віку психологічно не виживають у нелюдських умовах вулиці. Саме такі діти стають жертвами сексуальної експлуатації. Це призводить до того, що дівчатка поповнюють лави повій.

94,9 % потерпілих від знущань та насильства в сім'ї зазначили, що злочину передували сімейні конфлікти, які, за словами 35,5 % респондентів, тривали кілька місяців. Причому 88,8 % опитаних заявили, що конфлікти в їх сім'ях супроводжувалися насильницькими діями⁴. Водночас різні знущання над жінками стало найпоширенішою формою агресії в сучасній Україні. Нині 30–40 % тяжких насильницьких злочинів учиняється саме в сім'ї. Жінки-жертви сімейно-побутових конфліктів становлять найчисленнішу групу серед загиблих і потерпілих від злочинів. Серед тих жінок, які стали жертвами насильства, у п'ять разів більше спроб самогубства, ніж у жінок, які не зазнали цього лиха. Майже третина жінок, яким було завдано побої, страждає на довготривалі депресії, деякі з них долучаються до вживання алкоголю і наркотиків, багатьом потрібна допомога лікарів. Офіційна статистика також не показує реального стану проблеми через те, що більшість жертв не звертаються за допомогою до органів внутрішніх справ.

Як відомо, найчастіше знущань та експлуатації жінки зазнають у своєму сімейному оточенні. Здебільшого сімейне насильство покривається почуттям сорому, традиціями, які не дозволяють потерпілим жінкам повідомляти про такі акти до правоохоронних органів, що призводить до зменшення кількості зареєстрованих фактів ганебної поведінки стосовно жінок і значно ускладнює

⁴ Див.: *Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї*: Навч. посіб./ За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 124 с.

захист потенційних жертв від зловживань такого характеру. За статистичними даними, понад 30 % усіх справ, що розглядаються в районних судах, пов'язано з насильством у родині.

Проведені в США дослідження свідчать, що близько 97 % жертв цього виду злочинних посягань – жінки (кожні дев'ять секунд б'ють жінку, що становить понад чотири мільйони жінок щороку). Кожна друга жінка протягом життя потрапляє в ситуацію, пов'язану з насильством. Жінки в шість разів частіше стають жертвами злочинів, учинених близькими людьми, а 50 % усіх бездомних жінок і дітей рятуються від наруги в сім'ї. У середньому щодня чотири жінки гине внаслідок насильства в сім'ї. Американські спеціалісти в галузі сімейної кримінології зазначають, що в США щороку вчиняється близько 10 тис убивств серед членів сім'ї. Жінки стають жертвами вбивства удвічі частіше, ніж чоловіки; 88 % жертв насильства з фатальним кінцем мають задокументовану історію розвитку злочинних посягань або фізичного залякування⁵.

Отже, під злочинними посяганнями стосовно жінок слід розуміти сукупність суспільно небезпечних і протиправних умисних діянь, які посягають на життя, здоров'я чи тілесну недоторканість жінки, поєднаних із фізичним чи психічним впливом або погрозою такого впливу, вчиненим проти або за волею останньої. Злочинне посягання відносно жінок означає будь-який акт насильства, вчинений за статевою ознакою, що завдає або може завдати шкоди фізичному, статевому або психічному здоров'ю жінок.

Термін “злочинне посягання стосовно жінок” можна вважати за тотожний терміну “насильство стосовно жінок”, який, згідно з “Декларацією про викорінення насильства проти жінок”, означає довільний акт насильства, вчинений на підставі статевої ознаки, який завдає або може завдати фізичних, статевих чи психологічних збитків або страждань жінкам, а також становити загрозу вчинення таких актів, призвести до примусового позбавлення свободи або особистого життя. Крім того, “насильство стосовно жінок” згідно з “Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”(грудень, 1979 рік), охоплює фізичне, статево та психологічне насильство, що пов'язано з експлуатацією, статеvim примусом, домаганням та залякуванням, примусом до заняття проституцією тощо. До насильства проти жінок належить торгівля жінками, зґвалтування, насильницька проституція.

Серйозною проблемою залишається проблема зґвалтування жінок і дівчат. За статистичними даними, протягом одного року в нашій країні зареєстровано 1334 випадки вчинення цього злочину. Майже кожне шосте зґвалтування вчинено неповнолітніми, кожне третє – особами, які раніше вчиняли злочини, більше половини (62 %) – у нетверезому стані.

Існує висока ступінь латентності статевих злочинів взагалі, і зґвалтувань зокрема. Основні причини, що стримують потерпілих від

⁵ Див.: Указані дані були оприлюднені під час проведення міжнародної науково-практичної конференції з проблем насильства в сім'ї (23 лютого 1999 року), яка проходила в Національній академії внутрішніх справ України.

повідомлень до правоохоронних органів про вчинення зазначених насильницьких актів, є страх подальшої розправи злочинця – 50 %, сором перед оточуючими – 30 %, невіра в можливості правоохоронних органів – 10 %, небажання жінки піддаватися огляду – 5 %⁶.

Водночас дедалі все більшого поширення набув такий вид злочинної діяльності, як вивіз (продаж) українських жінок за кордон для подальшого примусового використання в секс- та порно- індустрії.

Торгівля жінками з метою сексуальної експлуатації стала світовим тіншовим ринком з багатомільйонним доларовим обігом. Обсяг світової торгівлі жінками як товаром для секс- індустрії оцінюється від 7 до 12 млрд. дол. на рік. Що ж до України, то вона стала другою (після Росії) країною в Європі, яка є основним постачальником жінок для заняття проституцією. За оцінками міжнародної організації з питань міграції, з 1991 по 1998 роки на захід виїхало 500 тис. українських жінок. Це є найчисленніша група іноземних жінок, які займаються проституцією в Туреччині, і друга за чисельністю група іноземних жінок, які займаються проституцією у Кореї. Як підкреслює газета “Нью-Йорк Таймс”, на ринку секс- індустрії сьогодні найбільш популярними та цінними є жінки саме з України та Росії⁷.

Очевидно, знайти точне визначення торгівлі жінками важко, адже це визначення охоплює як викрадених або умисно обманутих жінок та дівчат, які зазнають протизаконного фізичного й статевого впливу і яких торгівці примушують займатися проституцією, так і жінок, які “добровільно” дозволяють собою торгувати та займаються проституцією через скрутне матеріальне становище. Експерт Ради Європи, бельгійський адвокат Мішель Гірш за дорученням Керівного комітету з питань рівності між жінками та чоловіками розробив план дій, спрямованих проти торгівлі жінками і примусової проституції. У ньому він запропонував визначення торгівлі жінками, під яким розумів жінку, яка зазнала експлуатації не у своїй країні, з боку іншої особи (фізичної чи юридичної), з метою одержання фінансової вигоди, коли така торгівля складається з організації законної чи незаконної еміграції жінки, навіть за її згодою, з країни її походження до країни призначення і втягнення будь-якими засобами у проституцію або іншу форму статевої експлуатації⁸. Водночас недоліком цього визначення є те, що воно дуже широко підходить до питання згоди, але є обмеженим, коли йдеться про вид отримуваної вигоди (фінансової на противагу матеріальній взагалі) та становище жінки, якою торгують у межах її власної країни. На нашу думку, більш вдалим буде таке визначення. *Торгівля жінками – це комплекс дій з рекрутування, транспортування, передачі та отримання жінок з використанням загроз застосування сили, інших форм примусу, залякування, або через надання неправдивих відомостей щодо можливості*

⁶ Див.: Джужа О.М., Іващенко В.О. Проблеми протидії секс-бізнесу (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): Наук.-практ. посіб. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 71 с.

⁷ Див.: *Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками (теоретико-методологічний аналіз)*: Відп. ред. Ю. Римаренко, Я. Кондрацьєв, Ю. Шемшученко – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 532 с.

⁸ Див.: *Там само*.

отримання (заробітку) грошей у місці призначення. Неодмінним атрибутом торгівлі людьми є отримання контролю над особою (наприклад, через вилучення документів) з метою її експлуатації.

В Україні у 70 % випадків торгівці заволодівають жертвою шляхом обману, а саме це: обіцянка роботи; участь у конкурсах краси; виїзд по туристичних візах для відпочинку в екзотичні країни за доступними цінами; поїздки на навчання в престижні навчальні заклади, а також за шлюбними об'явами та для працевлаштування.

Торгівля жінками призводить до значних негативних наслідків для потерпілих, як матеріальних, так і фізичних. А такі наслідки, як наприклад, психічні, не компенсуються ні кримінальним розслідуванням, ні покаранням злочинців. Тому потрібно активно розвивати мережу служб щодо реабілітації, адаптації і надання допомоги жертвам торгівлі людьми, інших видів насильства та експлуатації, служб соціальної довіри. Жінок необхідно інформувати про медичне обслуговування та соціальну допомогу потерпілим, а також про існуючі процедури компенсації через державні та приватні механізми. Кожній жінці, потерпілій від злочинів такої спрямованості, треба забезпечити повну можливість подати цивільний позов на злочинця для одержання компенсації, а також забезпечити право захищати свої інтереси в суді.

3. Заходи віктимологічної профілактики злочинів, що вчиняються відносно жінок

Деякі кримінологи, зокрема О.М. Джужа, визначають, що загальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні віктимогенних факторів і вжитті заходів щодо їх усунення чи нейтралізації. Індивідуальна віктимологічна профілактика складається з виявлення осіб із підвищеною віктимністю і проведення з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочину.

Таким чином, заходи віктимологічної профілактики щодо запобігання злочинів стосовно жінок можуть бути скоординовані за трьома напрямками:

1) заходи загальної віктимологічної профілактики (виявлення причин злочинів та умов, що сприяли їх вчиненню, якщо вони пов'язані з особистістю і поведінкою потерпілої; усунення цих причин та умов);

2) заходи індивідуальної віктимологічної профілактики, до яких належать:

а) виявлення осіб, які характеризуються віктимною поведінкою та можуть найвірогідніше стати жертвами злочинів:

б) організація відносно цих осіб заходів виховання та забезпечення особистої безпеки;

3) попередження та припинення конкретних злочинів з використанням захисних ресурсів потенційної жертви, а також тактичних можливостей, що виникають при організації профілактичної роботи з потерпілими.

Використання віктимологічних можливостей профілактики в доповнення до заходів, спрямованих на осіб, від яких можна очікувати

вчинення злочинів, суттєво посилить ефективність профілактичної роботи загалом.

Проблема попередження злочинності вже тривалий час привертає увагу як уряду держави, так і усієї громадськості. Постійне і значне збільшення кількості злочинів стосовно жінок робить її ще більш зловбоденною та актуальною. Це стосується і злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією жінок, попередження яких можливе лише шляхом застосування скоординованого підходу, в якому брали б участь усі зацікавлені учасники – міжнародні, державні й недержавні організації, органи соціального захисту, правові, законотворчі органи та міграційні служби. Протягом останніх років утягнення та використання жінок у секс-та порнобізнес привертає все більше уваги міжнародної громадськості. Так, Пекінська Декларація 4-ї Всесвітньої Конференції ООН з проблем жінок (1995 рік) наголосила на нагальній потребі в скоординованих діях, спрямованих проти цієї особливої форми порушення людських прав жінок. Зокрема, на Конференції зазначалося, що для того, щоб ліквідувати торгівлю жінками та надати допомогу жінкам, які стали жертвами насильства внаслідок проституції та торгівлі, треба здійснити такі заходи:

а) розглянути питання про ратифікацію та забезпечити виконання вимог міжнародних конвенцій, що стосуються торгівлі людьми і рабства;

б) усунути чинники, у тому числі й зовнішні, що сприяють торгівлі жінками й дівчатами з метою втягнення їх у проституцію. Покласти край торгівлі жінками, у тому числі й шляхом удосконалення існуючого законодавства щодо забезпечення ефективного захисту прав жінок і дівчат та з метою притягнення порушників до відповідальності;

в) активізувати співробітництво та узгодити дії відповідних правоохоронних органів і закладів з метою ліквідації мереж торгівлі жінками;

г) виділити ресурси на потреби розробки програм, розрахованих на надання терапевтичної допомоги, і повернути до нормальної трудової діяльності осіб, які стали жертвами торгівлі, у тому числі й через професійну підготовку. Надати таким особам правову допомогу й медичні послуги з дотриманням лікарської таємниці і вжити заходів для налагодження співпраці з неурядовими організаціями з метою надання жертвам торгівлі соціальних послуг та психотерапевтичної допомоги;

д) розробити програми з питань просвіти і професійної підготовки та розглянути питання про прийняття законодавства, спрямованого на подолання секс-туризму і торгівлі жінками, звернувши особливу увагу на захист молодих жінок та дітей⁹.

Отже, до цієї діяльності активно залучаються громадські організації, асоціації, різні спілки й комітети, клуби потерпілих тощо. Наприклад, у ФРН – це широко відоме громадське об'єднання “Біле кільце”, у США – Національна асоціація з надання допомоги жертвам та комітет “Жінки

⁹ Див.: *Всемирная конференция по положению женщин* (4;1995; Пекин). Доклад: 4–15 сентября 1995 г. – Пекин – Нью-Йорк: ООН, 1996.– 2337 с.

у боротьбі з погрозами зґвалтування”. На міжнародному рівні діють Всесвітня віктимологічна асоціація, Європейський форум підтримки жертв злочинів та ін. В Європі з 1950 року щорічно 22 лютого проводиться День підтримки жертв злочинів. Саме в цей день у Великій Британії було опубліковано “Хартію підтримки потерпілих від злочинів”. У США “Закон про права потерпілих від злочинів” був прийнятий 1980 року. Згідно з цим Законом, потерпілі мають право отримувати всю потрібну інформацію про види допомоги, вносити свої пропозиції про розміри і форми компенсації шкоди. Жертви злочину мають право не лише на відшкодування збитків самим винним, а й у порядку державної компенсації.

У сучасних міжнародних документах з проблем запобігання різним видам експлуатації неурядові організації, що захищають права особи, надають соціальну та психологічну допомогу, а також ініціюють та стимулюють державні органи до прийняття законів, рішень, розробляють механізми запобігання правопорушенням. Передусім, це стосується Конвенції “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” 1979 року, Підсумкового документа четвертої всесвітньої конференції жінок (Пекін, 1995 рік) та інших документів. Зокрема, в Україні найактивніше працює в напрямі запобігання торгівлі жінками Міжнародний правозахисний жіночий центр “Ла Страда-Україна”, утворений навесні 1997 року і зареєстрований Міністерством юстиції в березні 1998 року. Центр започатковано як частину міжнародної програми запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної та Східної Європи. Ця неурядова організація надає практичну допомогу (юридичну, психологічну, медичну, соціальну) жінкам, які постраждали від насильства, зокрема, проводить прес-конференції, лекції, консультації для жінок по “телефону довіри”.

Важливою в проблемі попередження сексуальної експлуатації жінок є також і робота засобів масової інформації. Саме через засоби масової інформації можна налагоджувати активну пропагандистську діяльність, оперативно інформувати громадськість про всі найгостріші проблеми сьогодення. Водночас слід забезпечити дійовий контроль за рекламною діяльністю цих засобів, заборонити відверту рекламу сексуальних та інших послуг, за допомогою якої завуальовано підшукуються майбутні жертви торгівлі людьми. Потрібна активізація просвітницької роботи. Організаціям, що безпосередньо вирішують питання попередження насильства, проявів секс-бізнесу, необхідно видавати матеріали, бюлетені, друкувати листівки з питань запобігання вчиненню таких злочинів, розповсюджувати їх серед українських жінок.

Здійснення заходів віктимологічної профілактики відносно жінок покладається на низку спеціальних органів та установ, які у своїй діяльності керуються Конституцією України, Сімейним та Кримінальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, законами України “Про Національну поліцію”, “Про попередження насильства в сім’ї”, “Про захист суспільної моралі”, указами Президента України “Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення

взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку”, та низкою інших нормативно-правових актів.

Безумовно, провідна роль у попередженні сексуальної експлуатації жінок та дівчат, насамперед, належить органам внутрішніх справ. Ось чому дуже важливо, щоб органи внутрішніх справ, здійснюючи свій обов’язок щодо виконання закону, не порушували прав людини. Протидія торгівлі людьми, проституції, насильству в сім’ї – складна проблема не лише з точки зору права та правозастосування. Її трудомісткість зумовлена, насамперед, за все людським фактором.

У 2005 році Міністерством внутрішніх справ України було створено Управління боротьби зі злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми та відповідні відділи .

Дуже важливо, щоб працівники поліції міліції, які працюватимуть з жертвами насильницьких злочинів, мали відповідну етичну та спеціальну підготовку. Адже наша соціальна практика в минулому не давала можливості формувати потрібні якості в правоохоронця. Нехтування правами людини, потворне уявлення про жертв насильства, проституції, на жаль, властиві нашому суспільству.

Боротьба з торгівлею людьми включена до програм дій багатьох організацій на національному й міжнародному рівнях. Існують такі основні напрями роботи, які отримали в англomовному варіанті назву “схема трьох “р” (prevention-protection-prosecution):

- 1) створення законодавчої і правозастосовчої бази для ефективного виявлення та покарання злочинців, які є організаторами торгівлі людьми;
- 2) проведення широкої інформаційної кампанії для жінок з груп ризику та інших контингентів (батьки, родичі, викладачі тощо);
- 3) боротьба з торгівлею жінками, неможлива без створення партнерства соціальних сил, об’єднуючого різноманітні структури та інститути суспільства.

Членами такого партнерства можуть бути: а) національні державні/урядові органи; б) громадські організації (жіночі, правозахисні та ін.); в) засоби масової інформації; г) професійні об’єднання (освітні, медичні, наукові організації); д) бізнес-структури; е) міжнародні організації.

Таке партнерство налагоджується і в Україні. Кожний учасник партнерства має свої окремі функції та виконує ту чи іншу роботу, яка спрямована на досягнення загальної мети – протидія торгівлі людьми і сексу експлуатації жінок.

В Україні відкривається мережа центрів реінтеграції для дітей і жінок, створюється єдина система міжнародного співробітництва в галузі правової, матеріальної та соціальної допомоги, відкриваються в регіонах центри та притулки для осіб, які стали жертвами торгівлі людьми. В січні 2002 року, за підтримки Міжнародної організації з міграції, було відкрито перший центр реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми.

До таких центрів також можна віднести інформаційно-координаційний жіночий центр “Софія”, де встановлено телефонно-інформаційну лінію

підтримки, на громадських засадах працюють юрист-адвокат, психологи, соціальні працівники. Центр проводить просвітницьку, консультаційну роботу за двома напрямками: запобігання торгівлі людьми та профілактика домашнього насильства. Центр “Софія” налагодив співпрацю з міжнародним правозахисним центром “Ла-Страда”, міжнародною організацією з міграції, жіночим консорціумом “Вінрок Інтернешнл”, центрами “Жінка для жінки” та “Жіночі перспективи”, які також протидіють торгівлі жінками, надають моральну і матеріальну допомогу, намагаються знизити нелегальну міграцію й сприяють реалізації потенціалу жінок в Україні.

В Україні було створено центри по роботі з жінками, метою діяльності, яких є підвищення самоусвідомлення жінок, забезпечення їх підтримки у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Центри по роботі з жінками пропонують реальну допомогу або корисну пораду. Головними напрямками роботи Центру по роботі з жінками є: 1) безкоштовні консультації психолога і юриста; 2) просвітницька діяльність серед жінок щодо запобігання домашньому насильству та торгівлі жінками; 3) співпраця з урядовими та неурядовими організаціями; 4) проведення роз’яснювальної роботи з молоддю щодо здорового способу життя; 5) організація та проведення семінарів, круглих столів, тренінгів з питань паритетних відносин чоловіків і жінок.

Отже, дуже важливо надавати українським жінкам соціальну та економічну підтримку, зокрема вдосконалювати законодавство у напрямі створення більш сприятливих умов для розвитку жіночого малого бізнесу, соціального підприємництва, громадських ініціатив. Українська громадськість намагається своїми силами “лікувати” цю загрозливу для майбутнього України тенденцію, сподіваючись на практичне втілення у життя існуючих програм, спрямованих на попередження і протидію торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми.

Щоб запобігти втягненню інших осіб у секс-бізнес, передусім, необхідно здійснювати подальше вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, оскільки в сучасних умовах воно не створює надійного правового захисту від різних зловживань, у тому числі й сексуальної експлуатації. Таким чином, доцільно:

- встановити більш сувору кримінальну відповідальність за сексуальну експлуатацію третіми особами жінок та дівчат;

- здійснити імплементацію основних положень міжнародно-правових документів з питань, до яких приєдналася Україна, забезпечити їх виконання та продовжити компанію за подальшу ратифікацію міжнародних пактів та конвенцій з прав людини.

Лише інтегрований, комплексний підхід до проблеми попередження злочинів, що вчиняються відносно жінок, допоможе вирішити зазначену проблему. Безумовно, до її вирішення необхідно залучити психологів, соціальних та медичних працівників, педагогів, працівників правоохоронних органів, юристів, представників інших професій. Головна мета полягає в тому, щоб унаслідок застосування спільних зусиль (держави, суспільства,

всіх зацікавлених органів і установ, громадських організацій) потерпілі від насильства жінки могли особисто вирішувати власну долю і відшукувати варіанти щодо зниження ймовірності стати жертвою злочину.